

A hatodik érzék

Márai Sándor a sajtóról

II. Újságírás és irodalom viszonyáról, publicista példaképekről, műfajokról

A dolgozat első részében¹ azt vettük számba, miként vélekedett Márai az újságírás lényegéről, értelméről, felelősségéről, „hatalmáról”. A folytatás azt elemzi, mint értekelte ő az újságírás és irodalom viszonyát, a szépírói igényű publicisztika kortársi gyakorlatát, miképp méltatta publicista példaképeinek sajtóba írott szövegműveit. S citálunk tőle olyan gondolatokat, amelyekkel mintegy definiál egy-egy fontos sajtóműfajt.

Már fiatal újdondászként meggyőződése volt, s egy 1927-es karácsonyi tárcájában ki is nyilvánította: *az írás a legnagyobb erő, amit Isten az embernek adott.* (Műsoron kívül). Mivel publicisztikai írásban – s a szó szoros értelmében vett újságban (az Újság című lapban) – rögzítette ezt, nyilvánvalóan értette az újságírásra is, nemcsak a szépírássra. Utaltunk az újságírói „felvevőkészülék” állandó működtetésének igényére, a folytonos figyelemre, éberségre: mindezek közös és meghatározó jellemzői az ő felfogásában a zsurnaliszta és az általában vett írói létnek: *Nyugtalanul aludtam, éjjel felkeltem, taxiba ültem, elrohantam a Montparnasse-ra, leültem az asztalhoz, hallgatóztam. Újságot írtam.* (Egy polgár vallomásai, 319). Vagy ahogyan az Európa elrablása című útirajzában, naplójában (71) írja: *Egy orvos nem kapcsolhatja ki éjszaka telefonját, ahogyan egy író nem kapcsolhatja ki ébren, sem álomban szívét, eszméletét a világ hívása elől; máskülönben nem orvos, vagy nem író.* Illetve – mint Berten mondja A Garrenek műve Jelvény és jelentés című részében –: *A kényszer, hogy író vagyok és figyelniem kell, bármi történik is, a tudat, hogy csak akkor vagyok és lehetek író, ha az élet minden helyzetében figyelek, [...] működni kezdett idegeimben.* (Sértődöttek. Jelvény és jelentés. Utóhang. Sereghajtók, 74). Berten itt nyilvánvalóan az író szócsöve. Persze, ha regényhősöktől idézünk, mindig felmerülhet a kérdés: osztja-e a citált gondolatot a szerző? Melyik nézet a Márai Sándoré? – töpreng Lőrinczy Huba is, A Garrenek műve hőseinek szemléletét elemezve. Válasza: „Egyik sem – és valamennyi. Külön-külön is vallotta őket, ámde legtöbbszörre együttesen” (Lőrinczy, 1997. 43). E gondolatnak az utóbbi mondatba foglalt részével azonosulunk, s mint dolgozatunk első részében utaltunk

¹ ARANY LAJOS: „Mit gondolsz, segíthetünk még?...” Márai Sándor a sajtóról. I. Az újságírás lényege, értelme, felelőssége, „hatalma”. *Mediárium*, 2010. 1–4. sz. 107–120.

rá, megítélésünk szerint a Márai önéletrajzi, illetve ilyenként is olvasható regényei szereplőinek, elbeszélőinek a(z) írói, újságírói léttel, hivatással összefüggő) vallomások szövegei rímelnék a szerző gondolataira, avagy egybevágának azokkal. Erősít ebbéli vélekedésünkben Poszler György esszé tanulmánya A Garrennek műve nyitóalkotásáról. Eszerint e regény, a *Zendülők*: „Empíria és fikció, életrajz és élmény, lélektan és társadalmelemzés egyszeri-találó összecsengése” (Poszler, 2008/a. 674).

A részlet mögött: a világegyetem

„Az újságírói munka általában a művészi teremtés előcsarnoka, vagy mondjuk inkább, előszobája.” Bán Zoltán Andrásnak a fiatal Márai portréját rajzoló tanulmánya (Bán, 2009.) e gondolatának lényegét – hogy az újságírás a szépírás gyakorlóiskolája – maga az író is megfogalmazta: az *Újságot írni* című tárcájának vallomásba foglalt meggyőződése szerint *az újságírás nem árt az írónak; kitűnő iskola és gyakorlat*. S hogy a magyar sajtó hagyományosan rang (a honi sajtó tradicionálisan színvonalas írásoknak adott helyet), arra érzékletes, metaforikus képpel utal a Szükséglakás című tárcája: *A magyar irodalom sokáig ágyra járt a napilapoknál*. Sőt, a sajtót titulushoz még emelve, arról elmélkedik: *Van az újságírásnak egy felsőfoka, amely már-már csakugyan művészet: érzékelni a világot, az emberi összefüggéseket, életek tartalmát, s aztán mindezt kifejezni, egyetlen pillanat keretei közé rögzíteni az illanót, az érthetlent, az életet*. (Újságot írni) Ezért választja el ugyanolyan határozott distinkcióval a nivós, szépírói igényű komolysajtót a zsurnalizmustól, mint a zsurnalizmus szintjén megrekedt „szépirodalmat” az igazi művészetétől: *Általában jobb szeretem azt a fajta újságírást, amely hasonlít a költészethez, mint azt a költészetet, amely hasonlít az újságírásához*. (Uo.) Ezt az eszményét közvetetten számon kéri saját korán, midőn visszaemlékezésében, a ’70-es évek elején arra utal: a magyar századforduló idején a „közíró” még „szépíró” is volt (Föld, föld!..., 315).

Szép Ernő Hortobágy című könyvében – Kodolányi János pontos műfaji meghatározásával – „színes rajzok”, „bájos pasztellképek” sorakoznak, s „Szép Ernőnek sikerült az, ami csak vérbeli írónak sikerülhet s annak sem mindig: felfedezni, amit mindenki tud, meglátni, amit mindenki lát, éreztetni, amit mindenki érez, lerajzolni, ami mindenkinek ott van a vázlatkönyvében, a szíve legbelső zsebében” (Kodolányi, 1930). Szépíró ír tehát „cikkeket” a Hortobágyról, s hogy a publicisztika eszményi értelemben mennyire magas színvonalú, értékben azonos a szépírói teljesítménnyel, azt Márai ugyane könyvről írott kritikájában olvashatjuk: *Az író kifejez, megrögzít. Nagy*

író az, akinél rögtön megérzed azt a megszállott megbízhatóságot, aki az élményt – legyen az táj, ember vagy történet – fényérzékeny gépével és sztenográfusnál hűségesebb lelkiismerettel örökíti meg, akinek hangulatára mérget vehetsz, hogy tökéletesen adja az eredetét. Egy kissé belenyúl Isten művébe, emberi használatra simít rajta, kerekít.

S hogy mi jellemzi távlatosság tekintetében a Márai-féle szépírói rangú közírást? Mintha a saját írói munkáit karakterizálná azzal, amit Kosztolányiról a Kassai Ujság című lapban vetett papírra: *mindig a részletről írt, s minden megragadott részlet mögött a világegyetem izgalmas és érthetetlen kompozíciója rémlik föl.* Jól látta a pályatárs: „Márai a publicisztikában is írói szemmel mért, a kicsit kicsinek fogta fel, s a legapróbb jelenség kibontása során ért el – ötven sorban – a legnagyobb kérdésekhez” (Illyés, 1975. 576). Hasonlóan gondolkodik erről Komlós Aladár: „Márai írásainak mélyén végső kérdések állnak” (Komlós, 1977. 89). Szerb Antal a Kabala kötetről írott kritikájában rendkívüli éleslátással világított rá a Márai-írások e meghatározó jegyére: „Nem is vesszük észre, hogyan és mikor, micsoda titokzatos keverési eljárással adja hozzá Márai a semmihez egyszer csak a végtelent. Mert Márai metafizikai költő [...]. Akármilyen trivialitásból indul ki, [...] előbb-utóbb a nagy titkokat súrolja” (Szerb, 1997. 195). Mindezzel összefüggésben Szekér Endre arra int, a Vasárnapi krónika című – elsősorban cikkeket, tárcákat, útirajzot tartalmazó – kötetről írva: „figyeljünk a jellegzetes Márai-motívumok megjelenésére, a más művekkel való összefüggésre és a publicisztikai jellegen való felülemelkedésre”. (Szekér, letöltve: 2011.)

Egyszerre énekeltek lélekkel s értelemmel

Publicisztika-eszményét – hozzáértés: kristálytisza és érzékletes nyelvi köntösben – mintegy definiálja Kosztolányi kis, hírlapi írásairól szólva: *Ez a „zszurnaliszta” széppróza a „British Encyclopedia” szakszerűségével, Valéry műgondjával, Swift derűs-keserű gúnyával és öngúnyával készült.* (A teljes Napló, 1947, 141). (Pontosan tudta: a gúny csak öngúnyval, az ironia csak önironiával együtt hiteles és hatásos.) S Kosztolányira rendkívül jellemzőnek érezte, hogy *megvesztegető írásművészetével a zszurnalizmust is a széppróza rangjára tudta emelni.* Az utóbbi gondolatot tartalmazó, **A tegnap ködlovagjai** című, 1941-ben kelt tanulmányának már a ráértéses, sőt jelképet hordozó címe is árulkodik arról: Márai a kora sajtójából, nemzedéke újságírásából hiányzónak vélte ez ideál megvalósulását, s ezt mintegy a múltba, legalábbis a közelmúltba utalta vissza.

A dicsérettel takarékosan bánó, higgadt és sztoikus Márai hangja mindig átforrósodik, átlelkésedik Krúdy Gyula (újság)írói teljesítményéről szólván: *Ő volt az utolsó*

magyar író, aki még havas tárcákat, szikrázó porhóval behintett podolini útleírásokat tudott írni. [...] „Tél” – írta, és ködöt láttunk, hóesést, nők és szobák illata terjengett, téli szerelem s véres hurka szaga úszott a levegőben, s az egészsznek nem volt semmi értelme, s mégis úgy éreztük olvasás közben, hogy fáj a szívünk valamilyen elveszett haza, elveszett ifjúság, elveszett tél után. Ezt csak ő tudta. Mintha eltűnt volna vele együtt minden, aminek télen örülni lehetett. (Műsoron kívül [1936. február 12.]) Ő is a széppróza titulussal tisztelte meg az újságírást: *Krúdy újságtárcákat is ugyanabból a végtelenül becses készletből dobott oda, mint remekműveit.* (Krúdy Gyula) S ugyancsak őt, a tárca – s minden más műfaj – hibátlan művészet, a mindig teljeset, kerek egészet alkotót illetve Márai e szavakkal: *akárhol bukkanok egy-egy újságtárcában a keze nyomára, előzmény és folytatás ismerete nélkül jóllakhatom ebből a csodálatos „hazaiból”, amiben kenyér íze, bor szaga, magyar nők arca, magyar élet sűrű és lassú tempója, valami furcsa, okos testiség és mély, szomorú lelkeség keverednek. [...] az ő írásainak magyarsága olyan természetes, néma és magától értetődő, ahogy egy darab föld mindenki szemében föld, és semmi mással össze nem téveszthető.* (Krúdy)

Okkal tartalmaz az Írásra, a Könyvek Könyvére való hivatkozást a Kosztolányi-féle újságpróza lényegének megragadása: *Tudta, amikor cikket írt a napilapba, hogy egyidejűleg többféleképpen kell írni; ahogy Szent Pál tanította, amikor azt üzenté a korinthusiaknak: „Énekelek a lélekkel, de énekelek az értelemmel is.” Amikor valaki „lélekkel énekel”, az költészet; amikor az „értelemmel énekel”, az a rádiumos erejű próza. Ő egyszerre énekel lélekkel és értelemmel.* (Föld, föld!..., 117) Apoteotikus szavak ezek. De hogy a Márai-féle gondolkodástól mennyire idegen mindenféle öncélúan zengzetes nagyotmondás, túlzás, mennyire érzi az egyensúly mindenfölöttiségének igényét, annak tanújele, hogy e gondolathoz nyomban hozzáfűzi: *És sietősen énekel, mert kellett a honorárium.* (Uo.) Márai görbe tükrében egyébként az „Írás”, a „Szép Szó” – mindig – bohóckodás is; a kifestett, színes szavakkal fehérre és vörösre mázolt Lélek emlékeztet a bohócra, aki ilyen iromba pofával vicces-gonoszokat mond a manézsban... (Uo., 132.)

Az ideális újdondász tulajdonságait – az említett példák mellett – Szász Zoltán újságíró nekrológiájában festi le: *A humanizmus gáncs és félelem nélküli lovagja volt, a szellemi világosság bajnoka [...] mint minden igaz szellemi ember, a szegények és elnyomottak pártján állott, anélkül, hogy pártpolitikai következtetéseket vont volna le e meggyőződésből. [...] ítéletének bátorságában és jellemének tisztaságában soha senki nem kételkedhetett. Mint a régi kereszteslovagok egy szál karddal, egy eszméért, úgy állt ki ez az író tiszta tollával az értelem örök ügye mellett. A szellem gentlemanje volt.* (Egy úr emléke)

Márai – példaképeit követve, hozzájuk méltón, irodalmunk egyik legnagyobb nyelv művészeként – gyakorlatra váltotta újságírói eszményét, tartalomban és formá-

ban egyaránt. Kortárs kritikusa szerint ami legjobb az ő írói teljesítményében: „az önmagakereső, gyönyörű, izgalmas élet: újságcikkekben vibrál előttünk” (Komlós, 1977. 95). Persze, az „izgalmas élet”-et gondolatgazdag szövegek jelenítik meg írásaiban! Így például aforisztikusság – a gondolati próza egyik szövegalkotó eleme – nélkül a nemes újságírás, a rangos publicisztika az ő gyakorlatában elképzelhetetlen. Egyik kutatója elismerően, egyszersmind kissé pejoratívan emlegeti a Márai művelte újságírás e tulajdonságát, mondván, „hajlamos az aforisztikus, csillogó megfogalmazásra, a pillanat gondolatnyi gyönyörére, az egyperces mélységre, azaz mindarra, amit éppen az újságírás kínál a legcsábítóbban a szerzőnek” (Bán, 2009.).

Meggyőződésünk szerint nem „egyperces”, hanem időálló, s mélyes mélyekbe enged betekinteni a Márai-publicisztikát átható aforizmák, maximák, paradoxonok hosszú sora. Csak mutatóban, néhány példa: *Írni annyi, mint megtagadni mindenkit. Írni annyi, mint egyedül maradni, mint elárulni barátot, testvért, szülőt, szeretőt, elárulni önmagunkat, bevallani mindent, anélkül, hogy feloldozásra számíthatnál, cél nélkül, remény nélkül, kilátás nélkül. „Mindent megírni” annyi, mint mindent megérteni, és semmit nem bocsátani meg* (Műsoron kívül [1927]); *általában célszerű, ha mindenki azt írja, amit biztosan tud* (Zsurnaliszta freudizmus); *Az emberi élet jogszabályokra és bizalomra épül fel* (Az egyezmény); *A valóság néha förtelmes, néha érthetetlen, de a valóság soha nem olyan félelmes, mint a szorongás, mely az elképzelt veszélyeket megelőzi* (A boldog nemzedék); *Erősz nélkül nincs munka* (A teljes napló, 1945, 186); *Nem elég bátran élni és bátran írni. Következetesen kell élni és írni. Ez a végső bátorság* (A teljes Napló, 1947, 92); *Aki vasfüggönnyel védekezik a világ ellen, nagyon hamar megtanulja, hogy önmagát zárta ki a világból, és tulajdon benuult szellemének rabtartója lesz* (A fogoly és a porkoláb); *Szenvedély nélkül nincs műveltség* (Föld, föld!..., 214).

Egyszerű, illetve lelkes szavak

Márai „magas nyelvi eszményét” vallja a szakirodalom (Szegedy-Maszák Mihály: Önéletrajz és regény Márai életművében). Hogy mennyire fontosnak tartotta az író a nyelvi megalkotottságot (is), annak tanújeleként ő maga így definiálta hivatását: *Írni annyi, mint a legpontosabb szavakkal, csaknem megváltozhatatlanul fogalmazni.* (Jules Renard naplója) A szöveggörnyezet alapján (hiszen Schöpflin Aladár irodalomtörténészről, íróról, szerkesztőről és kritikusról elmélkedve jegyzi meg) nem egyedül a szépírásra, hozzá az újságírásra is érvényesnek ítélte, fogalmazásmódjából következően nemcsak korára, hanem minden időre igaznak tekintette, hogy *az élet irtó-*

zatos zúrzavarában nincs más menekvés, csak a jól fogalmazott mondat: minden más csak esküszegés vagy balandzsa. (Föld, föld!..., 127)

Joggal figyelmeztet Poszler György esszé tanulmánya: „Áruló az írástudó, ha nem rendezkedik be elszánt védelemre. Persze, ha álértékeket szolgál, akkor is” (Poszler, 2008/b. 735). Dolgozatunk első felében láttuk: a kemény fegyelmű Márai keserű indulattal ostromozta a sajtót elárasztó talmiságokat. Gúnyba hajló iróniával inti kora sajtóját az értékképviselőre, poentírozva, szójátékkal is utalva arra, mit várna a magafajta tollforgató a „vérbeli újságírástól”, a komolysajtótól: *Ami néhány hete fürge és eleven sajtónk egy részének első oldalán harsog és freckel és ijesztget, az már nem hírszolgálat, hanem mutatvány, látomás, amivel álmodni lehet. [...] Elég ebből a pszichózáisból. Információt kérünk, tudósítást, újságírást, a pillanat rögzítését, a pillanat tartalmának kikapintását, egyszerű szavakat, melyek megállapítanak s lelkes szavakat, melyek a lélekhez szólnak, biztatják és felemelik a depresszióban elkókadtt lelket. [...] Minden, amit kérünk, egy kis méltóság, tárgyilagosság, tartózkodás. Égő szükségünk van rá. A vérbeli újságírást talán mégsem az jellemzi, hogy csöpög a vértől... (Műsoron kívül. [Ujság, 1936. március 19.])* A nyelvi megformáltság tekintetében az igazi újságírás építőkövei tehát egyfelől az „egyszerű szavak”, másfelől a „lelkes szavak”. A sajtóműfajok két nagy típusának (tényközlő és véleményközlő) alapkarakterét ragadja ezzel meg Márai: a tájékoztató, hírtípusú, információközpontú, „objektív”, „ábrázoló” természetű írások minél egyszerűbb szavakkal dolgozzanak, a publicisztikai, „szubjektív”, „(érzelem)kifejező” típusú szövegek pedig minél lelkesebbekkel hívják együtt gondolkodásra, illetve győzzék meg olvasójukat.

Szemléletes képpel bírálja Felesleg című, 1930-as tárcájában a kor nyelvhasználatát nyűgöző modorosságokat: *talán nem is tudjuk, néha észre sem vesszük, milyen nehézség árán s milyen akadályokkal jutunk mi el a gondolathoz a szavaktól. A mesterséges szavaktól, melyek a mai átlagember gondolkodástechnikáját bénítják, akadályozzák – fától könnyebb az erdőt, mint műszótól a gondolatot észrevenni. (Mit írna ma ugyanerről!?!... – vethetjük közbe.)* S ugyanott találó metaforával megjegyzi azt is: *Valami ocsmány, bábeli bazár lesz lassanként az emberi szókincsből [...].*

Ezért is véli úgy, egyik maximájában fogalmazásrecepttel élve: *a szót hívni is kell, a hívás nélkül nincs válasz...* (A teljes Napló, 1946, 221) Hívni kell, mert: **Nehéz a szó**, mint Kalász László írta 1984-es verskötete homlokára. Igen, a világ egyik legnehezebb mestersége az íróé: *Néha csak egy szó hiányzik, pontosan egy szó, az a bizonyos, melytől elevenebb, értelmesebb, igazibb lesz a mondat, a fejezet, talán az egész könyv. Az a bizonyos szó, amely kimondja az igazat, de oly lágyan és erősen, oly dallamosan és félelmesen, oly igazán és süvöltő keménységgel, ahogy a végzetet kell néven nevezni. Csak ez a szó hiányzik, néha, legtöbbször. Már olyan szépen árad a mondat, már minden a helyén van,*

jelző, ige és főnév, már olyan következetes, színes az egész! Csak éppen nincs értelme, mert hiányzik egy szó, egyetlen – melyik? Várj, rögtön kimondom, itt van a nyelvemen. Az Egy szó című, kosztolányisan, karinthysan játékos jegyzetében elmélkedik ekképp.

Hogy mennyire nehéz a szó, arra éppúgy utal szépírói műveiben – *meglepve és csodálkozva veszem észre, hogy milyen nehéz leírni valamit. Sokkal nehezebb, mint elmondani* (Bébi vagy az első szerelem, 9) –, amint például tárcáiban: *irtózatosan nehéz... rendesen megírni valamit... (Az írástudó); milyen nehéz... [...] tisztességesen leírni valamit.* (Éjféli vallomás).

Mestereit, példaképeit megtalálták a szavak, mesterei megtalálták a szavakat. Őt is meglették, ő is meglette... Igen: a szó bűvésze–művésze az igazi (újság)író. A két legnagyobbnak tekintett mester alkotásmódját e nézőszögből ekképp ecsetelte: *Soha nem volt „fáradt”, amit írt; kérelhetetlen, kegyetlen erővel dolgozott, minden írásában minden szó a helyén van, jótűően, tökéletesen, kifejezően, megmásíthatatlanul.* (Krúdy Gyula) *Ez a szűkszavú író, kinek nincs egy elszórt, odacsapott jelzője, rengeteget írt. [...]. Kosztolányi néha csak szavakat írt le, mint egyik játékos cikkében, francia példára, összeválogatva a „tíz legszebb magyar szó” egyvelegét. E szavak az ő választásában így hangzanak: „Láng, gyöngy, anya, ősz, szűz, kard, csók, vér, sír, szív.” Ez a nyersanyag. De mikor hozzányúl e szavakhoz, rájuk lehel, a szellem ősanysága, a szó tündökölni kezd és titkos erőket áraszt, mint a rádium.* (Kosztolányi)

Ami pedig Márai mesteri nyelvhasználatát illeti, mint Rónay László monográfiája szerbe-számba szedi, „fontos eleme stílusának a választékoság” (Rónay, 2005, 59). Jellemző cikkeire a plasztikus ábrázolás (i.m. 99) s a hangulatteremtő készség, a stílus varázsa, a leírásokban, hasonlatokban és jelzős szerkezetekben rejlő megjelenítő erő (i.m. 234). A naplókról írja, de nyilván az egész publicisztikára érti: vonzó sajátossága annak a hangulatgazdagság (i.m. 602). Stílusának jellegzetessége az „új és új asszociációs mezők beépítése, s ennek legfontosabb eszköze nála is [mint Krúdynál] a hasonlat” (i.m. 285). Cikkeinek és tárcáinak jellemző stílusjegye „a leírás érzékletessége, szépsége”, továbbá a poentírozás; s az ironia (i.m. 67): ez cikkeinek is fontos eleme (i.m. 162) – hangnemi specialitása „az ironikus távolságtéremtés” (i.m. 61). S „a Máraira jellemző finom ironia mindvégig jellemzi az őrjára járót” [a Napnyugati őrjáratról van szó] (i.m. 314). Rónay figyelte meg azt is, hogy már az 1828-as útirajza, az Istenek nyomában sorai között „föl-fölvillant későbbi műveinek egyik legizgalmasabb stíluseszköze, metsző ironiája” (Rónay, 2002, 267). Márai azok közé a ritka írásművészek közé tartozik, Kosztolányival, Krúdyval együtt, akik hatásosan, mesterein művelték ezt a stílusárnyalatot. Úgy vélte: *A fenséges, amelyet nem leng át az ironia mosolya, mindig esetlen.* (A teljes napló, 1950–51, 299) Igaz gondolathoz gyakorlat is társult: az ő írásaiban átlengi a fenségest az ironia mosolya.

Nézzünk egy érzékletes példát a Márai-féle – fanyar, intellektuális – humor és az ironia összefonódására. A Lenin szakálla című, satírba hajló karcolata bőséges példát kínál erre: *A magyar szerelmi líra mindig inkább szemérmes volt, de fordulóhoz érkezett. A magyar költő, akit Lenin szakálla érzéki indulatokkal tölt el, aki költőműhelye éjszakai csendjében nem kedvese képmásának imádott vonásait vizsgálja, hanem Lenin mellszobrából szívja az ihlet mámorát, úgy hazai, mint világirodalmi szempontból új és érdekes szellemtünemény. Egy költőt természetesen sokféle inger ösztönözhet alkotásra. Dicsérheti az eget és a földet, kedvese szemét, ringó derekát, hevülhet imádjotta eperajkáért. De Lenin „szép szakállá”, amelynek láttán a költő az éjszaka hevült órájában elmereng, hogy aztán, lámpáját eloltva, kielégülten és nyugodtan aludjon reggelig, mert a szakáll vonzerejének hatása alatt lelkében már megfogant az új magyar líra e különös gyöngyszeme: mindez együtt úgy emberileg, mint műfajilag egészen új tünemény. [...] Michelangelo és Raffael is tollat ragadtak, amikor vésővel és ecsettel már nem tudták kifejezni az indulatot, melyet az imádott Eszmény szépsége keltett bennük. Így nyúl a szovjetköltő a toll után, amikor megpillantja Lenin mellszobrát. De az érzéki költészet ez új műfajának kivirágzásához nem is szükséges mindig Sztálin bajszának vagy Lenin szép szakállának szemlélete. Az idősebb szovjetköltők már akkor is lírai hevületre gerjednek, ha a Pártra gondolnak – a személytelen Pártra, melyet kedvesnek, szeretőnek neveznek. A pártról írnak lüktető verses sorokat, érzéki elragadtatással, a Pártról, amely számukra megtestesítője mindannak, amiről költő és férfi álmodhat. Ez az új lírai műfaj, az érzéki politikai líra, amely gátlástalan ömlengéssel veti magát a Párt dús keblére, nemcsak a hazai, de a világirodalomban is példa nélkül való. [...] Nagy kár, hogy Rákosi beretválkozik, mert elképzelhető, Rákosi szakállá milyen ódák alkotására lelkesítené a magyar szovjetköltőket, ha már Lenin mellszobra így fel tudott ajzani egy fiatal magyar poétát. A költészet, amint látjuk, titokzatos ingerekből táplálkozik.*

A (kacagtató) humor – a gúny enyhébb formája – ironiával, sőt a satírat jellemző egyértelmű, teljes elutasítással társul itt, s ama finom ironia olykor nyílt, sőt maró gúnyba, szarkazmusba vált, satirikus éle villan; ostromzó gúnnyal, szerzői fölényérzettel, könyörtelenül kritizál, leleplez, élesen bírál. Tanúsítva: a sztoikus Máraitól a legkevésbé sem idegen ez a sokhúrú hangnem. A nevetést az az elképesztő, groteszk vonás váltja ki, hogy a szerelem szépsége, érzékisége, szenvedélye a karcolat alanyának lelkében a számunkra a rútsággal azonos politikai „szerelemként” jelenik meg.

Azok a „könnyű műfajok” – nem is olyan könnyűek...

Szemléletes, tapasztalati gyökerű, a mai műfajelméletek által is jól használható sajtóműfaj- meghatározások egész sorát találjuk Márai írásaiban. Nézzük, miképp vélekedett néhány, a maradandóságra is számot tartható műfajról: a riportról, a kritikáról, a naplóról és a tárcáról.

„Nehezen visszakereshető, hogy az esztétikum felfogására mikor találták ki és melyik hitvalláshoz tartozó gondolkodók a »hatodik érzék« fogalmát. A természeti tárgyakat öntudatlanul fogja fel ez a hatodik érzék, abban az összetettségben, melyre a látás, hallás, tapintás, ízlelés külön nem képes” (Ungvári, 1996. 60). Márpedig léteztek, léteznek újságírók is, akik meg vannak áldva ezzel a különleges tulajdonsággal. Az említett hazai nagyok mellett ilyen volt Egon Erwin Kisch (1885–1948) németül író kiváló cseh újdondász, a világhírű Rasender Reporter: *Egy San Franciscó-i utcán vagy egy mongol faluban többet lát, mint egy expedíció; azzal a magyarázhatatlan, hatodik érzékkel tud felvenni idegenséget, várost, tájat, embert, történelmet, ami az újságíró titka, s ami számomra mindig megbízhatóbb, közvetlenebb, foghatóbb értesülés, mint az oknyomozó útleírás. Egy bírósági tárgyalás idegen országban, látogatás egy börtönben vagy egy jótékonyági ünnepélyen, ötletszerű kirándulás egy gyárba vagy egy falusi úriházba, víziószerűen éled fel e riporter tolla alatt: a részt mutatja, s olyan távolokat lát be az olvasó egy-egy, Kisch által felfedezett ösvény kivágásában, mintha váratlanul beavatták volna egy idegen család legszemélyesebb, féltve őrzött titkába, melyről a családtagok sem beszélnek egymás között szívesen.* (A száguldó riporter)

A műfajok királynőjének egyik leglényegesebb jellemzőjét Márainak már igen korai riportja is tartalmazza. Nevezetesen: a riporter az eseményekben mintegy közreműködőként van jelen, „benne él a regében.” Sőt, szinte azonosul a szereplőkkel. Eklatáns példa erre a 19 éves szerző riportja: Széntolvajok között a ferencvárosi rendezőben. A fagyhalál elleni védekezésül, az életben maradásért szemet lopni kénytelen emberek sorsa iránti empátia a szöveg végére a megalázottakkal és megszorítottakkal való sorsközösség-vállalással, azonosulással nő: *Állunk együtt, mi, széntolvajok...* – írja az utolsó sorok egyikében. Az Istenek nyomában című útirajzáról szólva monográfusa egyben a vérbeli riporter tulajdonságait is megrajzolhatja: „mindvégig uralja az eseményeket, benyomásaiból végül a táj, a múlt és az arab országok szellemiségének olyan képe bontakozik ki, amelyben az értelmező pozíciója meghatározó, de nem önkényes”; „fontos eleme leírásának az élményszerűség, az átélés”; „az élményszerűség bizonyos távolságtartással párosult: az utazó nem ítélkezik, hanem figyel” (Rónay, 2005. 52–53). A műfajról Márai a legnagyobb vallomásában pontos, szemléletes meghatározást nyújt: *Állandóan „riport” után jártam. [...] le akartam*

leplezni valamely szenzációs riportban a titkot, nem többet és nem kevesebbet, csak éppen „az élet titkát”. Azt hiszem, titokban valamilyen „szenzációs riport”-ról álmodtam, melyet folytatásokban közölnek majd a lapok s nincs különösebb tárgya, csak az élet. (Egy polgár vallomásai, 214). Meggyőződése szerint az igazi riportternek álláspontja van a történelemmel szemben, melyet legkisebb részleteiben, de nagyítóval észlel. (A nagyhatalom).

A riportot élménydokumentációnak fogta fel: Kischnek majdnem olyan fontos volt riportjaiban az „élmény”, mint a bizonyítás. (A száguldó riportter) S a riportot talán azért is nevezzük „a műfajok királynőjének”, mert szinonim fogalom az újsággal: újságot szeretnék írni, a szónak egy bonyolultabb értelmében, újságot az emberekről, a földről, mely mindenütt egyformán érdekes és titokzatos, [...] újdonságot jelenteni az embereknek egymásról, szokásaikról, életük kompozíciójáról – de jó lenne a szónak ebben az értelmében riportternek lehetni! A franciák ezt a fajta újságírást úgy hívják: a tanúskodás irodalma. (Pesti notesz).

Márai szerint az úgynevezett „tisztá kritika” lényege, hogy nemcsak ítél, hanem mindenekelőtt szeret. (A tisztá kritika). Ugyanott írja: *A nagy kritika az, ami nemcsak tud, hozzáért, anyagtárral rendelkezik, hanem az, amelyik tud úgy haragudni és szeretni, hogy haragjának és szeretetének átütő ereje legyen. Nem az objektív kritika az ideális, hanem az, amelyiknek annyira mindenekelőtt és mindenekelőtt való az irodalmi ügy, s mindig és egész általánosságában csak az, hogy annak érdekében hajlandó az egyes jelenségeket szeretni és gyűlölni is. Szeretni és gyűlölni, de mindig az ügyért, mindig az ügyön keresztül. E műfajról írva, nem hagyja ki a bírálat mozzanatát sem: A hangnak az a szeretetteljes gyöngédsége, a mozdulatnak az az őszinte és személytelen érdeklődése, amivel a francia kritika mindig és minden esetben a tárgyához nyúl, hiányzik az otthoni kritikából. (Uo.) Hangot ad annak a meggyőződésének is: Aki nem tud szeretni, az nem lehet nagy író, de még kevésbé lehet nagy kritikus. (Uo.)*

Az általa eszményinek tekintett bírálat egy további fontos jellemzőjére utal Az utolsó hívó c. nekrológiájában: *Van egy magasabb fajtája a kritikának [...]: mikor a kritikus, azzal az alázattal, mely eltölt mindenkit, akinek igazi fogalma van a munkáról, hamarabb bocsátja meg a tökéletlenséget, mint a rosszhiszemű bravúrt. Egy tárcájában pedig két elemi tulajdonságát említi a műfajnak: vannak pillanatok, mikor [...] a kritika éget és megtisztít; az ilyen kritika értékes és nagyon ritka. (Műsoron kívül. [Újság, 1936. május 12.])*

Márai többször hangoztatta: a naplóműfaj – mint minden más írói termék – az ő szemében nem magáncélú. Ég és föld című aforizmakötetének, elméledéskönyvének egyik bejegyzésében (Napló) mintegy „megbeszéli” magával – illetve olvasójával – ezt: *nem tudok másként írni, csak a láthatatlan nyilvánosság számára, így, ahogy e jegyzeteket papírra vetem, tehát címmel, szándékkal, megszerkesztett tartalommal...*

Hiúság ez? Vagy a mesterség egyfajta kényszere? s a naplók, a „nagy vallomások”, kevésbé hiú szándékkal, kevésbé a nyilvánosság részére készülnek? Kétkedem ebben. Az író mindig a világ felé pislant [...]. A napló, a legbizalmasabb is, mindig az emberiségnek készül [...]. Monográfiusa szerint (Rónay 2005, 379) is azzal a szándékkal kezdte írni naplóit, hogy „reflexiói el fognak jutni a túlélő olvasóhoz, s ugyanolyan hitelesen vallanak írójukról, mint regényei”. Egy 1953-as naplójegyzetben már nem kérdez, hanem kijelent: *Minden író-napló a nyilvánosságnak készül.* (A teljes napló, 1952–53, 266) Vagyis: egy-egy irodalmi alkotás műgondjával, közvetlenül szólni a (mindenkori) közönséghez – íme, irodalom és publicisztika elválaszthatatlanságának eleven példája.

Publicisztika? Igen: Márai naplójegyzetei, különösen a II. világháború utániak, publicisztikai írások, illetve azok örökébe léptek. Mint ő maga is vallott erről, stílszerűen, naplóbejegyzésben: *Számomra ezek a jegyzetek pótolják az elmúlt 40 évben a publicisztikát, a kapcsolatot a mindennapos valósággal.* (Napló 1984–1989, 60) Így igaz ez egyik mai kritikusa szerint is: a negyvenhat évig vezetett napló „a korábbi sajtó-jelenlét helyett született” (Reményi, 1999. 29).

A műfaj céljáról két naplójegyzetében is vall; előbb egy, még itthoniban: *Mi célja egy írói naplónak? Időrendben számot adni az eseményekről, a külvilágról? Ezt a feladatot az újságok fürgébben és alaposabban elvégzik. Beszámolni önmagunkról, arról, amit bennünk tükröz a világ? Közlebb kerülni a naplón át önmagunkhoz? Ez lenne igazi értelme. De lehetséges-e, ha tudjuk, hogy más is olvassa e sorokat? Igen, lehetséges. Az író olyan ember, aki soha nincs „egyedül”. Nem így szerződött, Istennel, az emberekkel, önmagával. A végső, fenntartás nélküli gyónás pillanatában is tudnia kell, hogy az emberiségnek gyón, jelen és jövő hallgatja. Ezzel le kell számolni. S ebben a tudatban kell naplót írni, fenntartás nélkül, szemérmetlenül és őszintén, ahogy lehet.* (A teljes napló 1945, 260–1); majd egy, már az emigráció idejéből, 1952-ből származóban: *egy naplónak csak akkor van értelme, ha a naplóíró a világban is önmagát figyeli.* (A teljes napló, 1952–53, 32)

A Jules Renard naplója című kritikája Márai naplóról vallott műfaji eszményére világít rá, s mint több helyütt, itt szintén jelzi: ez a műfaj a nagyközönség figyelmére is számít. *A bejegyzések pátosza, a mondatok megformáltsága, a központozás, egy mesterségbeli vélemény, egy-egy emberi arcél odavetettsége, vagy műgonddal felrajzolt jellegzetessége, mindez természetesen nem magánügy: van benne kajánság, túlzás, kacérság, düh, bosszúvágy, őszinteség, s van benne szándék, mindezt pontosan így, e válogatott, gondozott és megmunkált közvetlenséggel adni át a láthatatlan közönségnek, az utókornak. [...] Ez a tisztá, elfogulatlan lélek olyan hűséggel vándorol naplójához, mint a szerzetes gyóntatójához, nap mint nap, a lélek minden vágyával, kételyével, olcsó bűnével, fenséges haragjával, gyáva megrettenéseivel. [...] Egy lélek alkudozás nélkül, minden erejével, minden szándékával kifejzi magát e lapokon.* Az irodalomtörténész szerint sem a külső,

inkább a belső történések és gondolatok műfaja, a kifejezés dominál bennük, nem a tényközlés: a Márai-féle – azaz mind az ő gyakorlata, mind az ő felfogása szerinti – napló: „eseménytörténetre, kronológiai hűségű beszámolókra ritkán használta a [napló]műfajt, inkább bizonyos élmények illusztrációit illesztette a belső történéshöz, a körvonalazódó gondolathoz. A diáriumok laposságaitól, suta esetlegességeitől ódzkodva a vallomásos esszé alakította a maga összetéveszthetetlen napló-verziójává”. (Reményi, 1999. 29.) Egyszersmind meghatározó e műfajban a véleményközlés, a szűkebb értelemben vett publicisztikai jelleg: „a napló nagy részét éles kritika jellemzi”. Ám a naplók „reflexív, ítélkező hangnemét mindvégig ellenpontozzák írójuk emlékei s a magyar irodalom nagyjai iránt érzett hűsége” (Rónay 2002, 274).

A tárcát Márai a színessel szinonim műfajként értelmezi: *A tárcaíró, a „színes” hírfej kézművese a kávéházban, két cigaretta között alkotott apró remekműveket, melyek néha olyan szikrázó színtöréssel, andalító hangütéssel adtak hírt a pillanatról, mint a Nagy Irodalom remekei, a Nagy Versek, az igaziak [...]. Ilyen műfaji sűrítési lehetőség lappangott a „színes”, újságba-írt irodalomban is. [...] a „színes”, az a néhány soros, cinkosi közlés, amikor egy író a reggeli vagy az esti lapban – sűrített, miniatűr alakban – elmondta, amit nem volt módja regényben vagy drámában elmondani: az írók számára nagy iskola és becses műfaji lehetőség volt. A [20.] század első felében, a bécsi és a pesti sajtóban a feuilleton tudott kis remekmű lenni, mint a görög piacon a tanagra. És az író tudta, kinek ír: az olvasónak írt, aki tíz krajcárért egy pillanatra szerződött vele, hogy, vajákos cinkosságban, együtt beszélnek meg valamit, feldühödnek vagy elandalodnak valamin.* (Föld, föld!..., 297) Szerinte az élet teljességét tartalmazhatja esszenciálisan egy jó tárca(novella), s a legkevésbé sem mellékes, nem „járulékos” műfaj: *A magyar tárcanovella, amelyben a mellözött, kiadó, közönség, színpad nélkül tengődő írók összesűrítették a „nagy témát”, mert időből nem futotta nekik a regényre vagy a színdarabra... milyen nagy műfaj volt!* (Uo., 314–5.)

Pontosan jellemzi monográfiája a tárcaírói művészetét, egyúttal utal arra, miképp értelmezte az író e műfajt: „Nyomon lehet követni azt a folyamatot, ahogy a tárcaíró Márai [...] egyre könnyebben, felszabadultabban fogalmazott, a »téma« mögött mind tudatosabban az ember érdekelte, a gesztusai, a kifejezései, rebbenései, melyeket csak fokozott figyelemmel, beleérzéssel lehet értelmezni s jelleme részévé tenni” (Rónay 2005, 111–112). Nemcsak fontos, nehéz műfaj is a tárca: *Azok a „könnyű műfajok” – a tárca, a hírfej, valamilyen groteszk, félelmes vagy derűs napi tünemény színes leírása, ez a tanulmánynál könnyebb, riportnál súlyosabb pillanatnyi odaszólás: nem is olyan „könnyű”, mint ezt az olvasó vagy a Parnasszus ózonjában elmélkedő purista hiszi. Másképpen „könnyű”: úgy, mint az artista mutatványa, amikor nehéz tárgyat ujjbeggyel emel fel, mintha a súlyzónak semmi súlya nem lenne. Ilyen műfaji bravúr volt az újságba-írás a magyar*

sajtóban, kitűnő írók artistamutatványai: a mindennaposat, a mulandót, aminek ugyanakkor végzetes súlya van, egészen könnyű mozdulattal mutatták fel, és akkor egyszerre kitetszett, hogy a mulandóban van valami varázsos, súlyos és örök. (Föld, föld!... 296–7.) Széles spektrumú, tág ölelésű műfaj a tárca, lényeg, hogy az élet, a köznapok hozza, jó megfigyeléssel, együttérzéssel, a hasábok közé: *mindent leírtam, ami egy kis tárca lélegzetvételéig érdemesnek tetszett arra, hogy észrevegyem, egy különös ember hanghordozását, Caillaux mozdulatait beszéd közben, egy asszony spleenjét Jerikóban, egy pincér bánatát Marseille-ben, a rendetlenséget egy lyoni hotelszobában, Rabindranath Tagorét, egy sintér olvasmányait, mindent, amit az élet elém dobott, ötletszerűen [...].* (Egy polgár vallomásai, 230.)

Tárcái tanúsága szerint a csevegő hangvételt, az olvasó közvetett – vagy gyakran közvetlen – megszólítását e műfaj szerves elemének tartotta. Jelzi is ezt egy napló-bejegyzésében: *Volt egy műfaj, a társalgás, amely egyszerre volt alkotás és társas élet, s amelyből kisarjadt egy irodalmi elbeszélő stílus, ami egyszerre csevej és reflex, író és olvasó egy szinten folytatnak az alakokkal valamilyen párbeszédet, ami egyidős a jó irodalommal.* (A teljes napló, 1947, 273.) Íme, két példa, szemléltetésként. Szükséglakás c. tárcája írja: *S különben is, olvasóm, már régen meg akartam kérdezni öntől, s meg akartam beszélni önnel egyet-mást, amit ott élől a tolongásban nem lehetett – végre is nem kiabálhattam le a színpadról, előadás közben. Ha megengedi, akkor majd most talán, négy szemközt... arról a másik életről, ami nem „probléma” és „világjelenség”, hanem az élet, az öné és az enyém. Ha nem veszi indiszkréciónak. Ez pedig az Eszpresszó címűben olvasható: Szokjál hozzá, hogy a világ változik. Döntsél, mi akarsz lenni: magányos bölény, világnézettel szívedben és külföldi folyóiratokkal zsebedben, egy-egy régimódi kávéházban vagy újfajta ember, újfajta életformák között?... Tudod mit: döntöttem. Mindent megérték, mindenbe szívesen belenyugszom. Csak éppen, erre a kis időre, ami az enyém még, csendesen visszamegyek az eszpresszóból a kávéházba.*

Titkosan és őszintén

Vallomásos író, mondtuk. Vallott kedvenc műfajáról is: az „apró írások”-ról – azaz a tárcákról, amilyenek a Medvetánc című kötetében jelentek meg – mondja: *Ezt a műfajt legszívesebben írtam, s ma is kedvem lenne írni, ha volna kinek. De nincs, s az ilyesmit a semmibe, a fiókba írni nem lehet: kell hozzá az olvasó cinkossága.* (A teljes napló, 1952–53, 266.)

De hogy mennyire nehéz a dolguk az irónia mestereinek – nincs azonos hullámhosszon e sajátos hangnem művelőivel, egyáltalán az írókkal a potenciális befogadói közegük, s ez nem könnyíti a dekódolást –, utal rá egy félszázados, időszerű naplójegyzete: *Az eltömegesedett világ embere nem hallja többé az irodalom szavát. Iróniát egyáltalán nem hall meg. Irónia, tehát kölcsönös beavatottság és cinkosság nélkül nincs irodalom.* (A teljes Napló, 1950–51, 345)

„Titok lesz, mondta Findlay” – zárul Burns Falusi randevú című költeménye (Szabó Lőrinc fordítása). Titok marad az író legmélyebb érzése, gondolata is? Nem váltható szavakra? Idézzük erre előbb Barta János évfordulós Móricz-tanulmányának – a szerző szavaival – „egy teljesen szubjektív sejtelmét”: „Lehetséges volna az, hogy ez a minden valóságérzéke és valóságábrázolása ellenére belülről izzó szellem egész életében küszködött volna valami igazán benső mondanivalóval, amelyet mégsem tudott kimondani?” (Barta, 1987, 347) S citáljuk egy nagy beszélgetés végét. Réz Pál irodalomtörténész három napon át faggatta portrékészítés céljából életéről, személyiségéről, művéről Szentkuthy Miklóst. A hosszú dialógus – amelynek alapján 12 órás videofilm és könyv készült – zárásaképpen az interjúkészítő felajánlott az írónak egy post scriptumot, ha valami nagyon fontosat kihagyott volna. Így reflektált szellemesen Szentkuthy: „Minden, ami rettenetesen fontos, arról egy szót se szóltam!” (Tompa, 1994. 161).

Hasonlóan gondolkodott minderről Márai. Az Ég és föld kötet Napló című jegyzetében írja: *talán őszintébb, ha őszintén bevalljuk, hogy nem tudunk egészen őszinték lenni, mi, írók, semmiféle írásunkban, levelünkben és naplójegyzeteinkben sem. Egyébként, naplóíró, nem sokat tartok arról a magányos őszinteségről. Órizd meg titkodat! – s írj titkosan és őszintén, címmel, szerkezettel, szándékkal, ahogy egyedül lehet és illik.* Az írás, egyáltalán a művészi kifejezés paradox voltáról magában is vall az idézet utolsó mondatának *titkosan és őszintén* szó szerkezete. S az is, hogy Márainak a *nem tudunk egészen őszinték lenni* önkritikus-önkínzó vallomását ellensúlyozza, egész életművére igaz hitvallásaként, ugyane kötet ugyane részének, az *Ars poetica* címűnek kurzívval kiemelt nyitó gondolata – Szekér Endre is idézi (Szekér, 2007. 78), Rónay László szerint pedig „legszebb, legmélyebb háborús önvallomása” (Rónay, 2005. 302) –: *Nincs más fegyverem és hatalmam az idővel, a világgal szemben, csak az írás.*

JEGYZETEK ÉS IRODALOMJEGYZÉK

A *kurzívált* szövegek Márai Sándor primer szövegei. Dőlt betűvel jelöljük a tőle citált gondolatokat, a jobb olvashatóságot idézőjelekkel nem szakítottuk meg. Amit a szerző írásaiban kiemelt, a kurzíváláson kívül félkövér betűkkel markírozzuk. Az álló félkövér betűs szavak, kifejezések saját kiemeléséink.

Márai Sándor hivatkozott könyvei

- A forradalom előérzete.* 1956 Márai Sándor írásainak tükrében. Helikon, Bp., 2006.
A teljes napló, 1945. Helikon, Bp., 2006.
A teljes napló, 1946. Helikon, Bp., 2007.
A teljes napló, 1947. Helikon, Bp., 2007.
A teljes napló, 1950–51. Helikon, Bp., 2009. [1950: 5–257., 1951: 259–437. l.]
A teljes napló 1952–1953. Helikon, Bp., 2009. [1952: 5–189., 1953: 191–420. l.]
Az írástudó – publicisztika 1925–1927. Helikon, Bp., 2008.
Bébi vagy az első szerelem. A nővér. Helikon, Bp., 2006.
Ég és föld [első kiadás: 1942] Helikon, Bp., 2001.
Egy polgár vallomásai [első kiadás: 1934]. Akadémiai–Helikon, Bp., 1990.
Európa elrablása [első kiadás: 1947] – Röpirat a nemzetnevelés ügyében [először: 1942]. Helikon, Bp., 2008.
Föld, föld!... Emlékezések. [első kiadás: Vörösváry, Toronto, 1972.]
Ihlet és nemzedék [első kiadás: 1946] Akadémiai–Helikon, Bp., 1992.
Írók, költők, irodalom. Helikon, Bp., 2002.
Köhögni szabad? – publicisztika 1934–1936. Helikon, Bp., 2010.
Kuruzslók hajnala – publicisztika 1928–1930. Helikon, Bp., 2008.
Márai beszél – interjúk, nyilatkozatok. Bíbor, Miskolc, 2004.
Március. Márai Sándor összegyűjtött írásai [publicisztika 1918–1922] Lazi, Szeged, 2006.
Napló 1984–1989. Helikon, Bp., 1999.
Pesti siker – publicisztika 1931–1933. Helikon, Bp., 2009.
Sértődöttek. Jelvény és jelentés. – Utóhang. Sereghajtók. [A műnek a Sértődötteket is magában foglaló, az író által készített, átdolgozott szövegkiadása 1988-ban jelent meg: A Garrennek műve, Toronto, Vörösváry.] Helikon, Bp., 1996.
Vasárnapi krónika. [első kiadás: 1943] Akadémiai–Helikon, Bp., 1994.

Márai idézett (publicisztikai) írásai

- A boldog nemzedék. *Pesti Hírlap*, 1941. június 29. In: Vasárnapi krónika 173–176.
A fogoly és a porkoláb. *Szabadság* [Cleveland], 1952. január 28.) In: A forradalom előérzete, 99–103.
A nagy hatalom. *Ujság*, 1933. dec. 5. In: *Pesti siker*, 460–463.
A száguldó riporter. *Ujság*, 1934. nov. 15. In: *Köhögni szabad?*, 140–143.
A tegnapi ködlovagjai. In: *Ihlet és nemzedék*, 111–113.
A tiszta kritika. *Ujság*, 1927. júl. 24. In: *Az írástudó*, 357–361.
Az egyezmény. *Pesti Hírlap*, 1939. október 29. In: *Vasárnapi krónika*, 98–101.
Az utolsó hívó. *Ujság*, 1929. nov. 1. In: *Kuruzslók hajnala*, 355–359.
Egy szó. In: *Ég és föld*, 127–28.
Egy úr emléke. *Pesti Hírlap* 1940. március 19. In: *Ihlet és nemzedék*, 134–135.
Éjféλι vallomás. *Ujság*, 1930. jún. 15. In: *Kuruzslók hajnala*, 463–469.
Eszpresszó. *Pesti Hírlap*, 1940. február 18. In: *Vasárnapi krónika*, 118–121.
Felesleg. *Ujság*, 1930. dec. 18. In: *Kuruzslók hajnala*, 549–552.
Hortobágy. Szép Ernő könyve. *Ujság*, 1930. márc. 2. In: *Írók, költők, irodalom*, 55–57.
Jules Renard naplója. *Nyugat*, 1935. december 12. In: *Ihlet és nemzedék*, 24–34.
Kosztolányi. *Kassai Ujság*, 1937. nov. 5. In: *Írók, költők, irodalom*, 61–65.
Krúdy. *Ujság*, 1925. dec. 12. In: *Az írástudó* 113–116.
Krúdy Gyula. *Ujság*, 1933. május 13. In: *Írók, költők, irodalom*, 34–38.
Lenin szakállá. *Szabadság*, 1952. február 29. In: *A forradalom előérzete*, 104–108.

- Műsoron kívül. [tárgya: naplószerű feljegyzések, egyebek között az írásról] *Ujság*, 1927. dec. 25. In: *Az írástudó*, 492–503.
- Műsoron kívül. [tárgya: Krúdy és a tél] *Ujság*, 1936. február 12. In: *Köhögni szabad?*, 324–326.
- Műsoron kívül. [tárgya: a valóságos és a vágyott újságírói stílus] *Ujság*, 1936. március 19. In: *Köhögni szabad?*, 346–348.
- Műsoron kívül. [tárgya: a kritika] *Ujság*, 1936. május 12. In: *Köhögni szabad?*, 373–375.
- Napló. In: *Ég és föld*, 70–71.
- Pesti notesz. *Prágai Magyar Hírlap*, 1931. jan. 4. In: *Pesti siker*, 12–15.
- Széntolvajok között a ferencvárosi rendezőn. *Vörös Lobogó*, 1919. február 28. In: *Március*, 38–40.
- Szükséglakás. *Az Ujság Vasárnapja*, 1931. február 21. In: *Pesti siker*, 42–45.
- Újságot írni. *Új Idők*, 1937. jan. 1. In: *Márai beszél*, 23–27.
- Zsurnaliszta freudizmus. *Prágai Magyar Hírlap*, 1927. ápr. 20. In: *Az írástudó*, 285–292.

Idézett szakirodalom

- BÁN ZOLTÁN ANDRÁS: *Az újságírói érzelmek iskolája. Néhány vonás a fiatal Márai portréjához*. New Hungarian Quarterly, 2007. In: *Meghalt a Főítész (esszék és kritikák)*, Scolar, 2009. – www.litera.hu/irodalom/ban-zoltan-andras-meghalt-a-foitesz (letöltve: 2011. 07. 11.)
- BARTA JÁNOS: *Móricz Zsigmond az évszázadok között*. In: *Uő: A pálya végén*. Szépirodalmi, Bp., 1987.
- ILLYÉS GYULA: *A négy évszak. Márai Sándor könyve*. Nyugat, 1938. 6. sz. In: *Iránytűvel I–II*. Szépirodalmi, Bp., 1975. I. kötet, 573–577.
- KODOLÁNYI JÁNOS: *Hortobágy. Szép Ernő könyve*. Nyugat, 1930. 3.
- KOMLÓS ALADÁR: *Márai*. Nyugat, 1935., 1. sz. In: *Uő: Kritikus számadás*. Szépirodalmi, Bp., 1977. 87–96.
- LÓRINCZY HUBA: *Az esszé, az önéletrajz és a regény batárán. Márai Sándor: Sértődöttek. A hang*. Pannon Tükör, 1997. 6. (november – december), 38–43.
- POSZLER GYÖRGY: *Halálos játékok – harmadik lázadás. Márai: Zendülők*. In: *Uő: Az eltévedt lovas nyomában*. Balassi, Bp., 2008/a. 673–679.
- POSZLER GYÖRGY: *Magyar város – európai kultúra. Márai Sándor és Kassa mítosza*. In: *Uő: Az eltévedt lovas nyomában*. Balassi, Bp., 2008/b. 728–740.
- REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS: *Lámpaoltás. Márai Sándor: Napló 1984–89. Élet és Irodalom*, 1999. 29.
- RÓNAY LÁSZLÓ: *Márai Sándor*. In: *Magyar irodalom. (A „21. századi enciklopédia”- sorozatban.)* Sorozatszerkesztő: Szvák Gyula, kötet szerkesztő: BORBÉLY Sándor. Pannonica, Bp., 2002. 267–275.
- RÓNAY LÁSZLÓ: *Márai Sándor*. Akadémiai, Bp., 2005.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: *Önéletrajz és regény Márai életművében* – www.pim.hu/object.59817254-a481-44fc-a75e-84ad91e386ec.ivy (letöltve: 2011. 07. 11.)
- SZEKÉR ENDRE: *Márai és Kassa. Forrás* 2007. 2., 77–80.
- SZEKÉR ENDRE: *Vasárnapi krónika*. <http://www.pim.hu/object.F11C73FD-85FC-43DC-8ED2-40C685A9EF60.ivy> (letöltve: 2011. 07. 11.)
- SZERB ANTAL: *Márai Sándor: Kabala. Válasz*, 1936. 711–712. In: *Uő: A trubadúr szerelme. Könyvekről, íróról – 1922–1944*. Gyűjtötte, jegyzetekkel ellátta: Wágner Tibor. Holnap, Bp., 1997. 194–196.
- TÓMPA MÁRIA (sajtó alá rendezte): *Harmonikus tépett lélek*. Réz Pál videobeszélgéte Szentkuthy Miklóssal. Magvető, Bp., 1994.
- UNGVÁRI TAMÁS: *A szépség születése. Bevezetés az irodalomelmélet alapfogalmaiba*. Maecenas, Bp., 1996.

Felhasznált szakirodalom

- MÉSZÁROS TIBOR: *Márai Sándor-bibliográfia*. Helikon – Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2003.